

FESTA D'ELX - 1991

COL.LABOREN EN AQUEST NÚMERO

Maria Aurèlia Capmany, escriptora.

Joan Castaño Garcia, arxiver del Patronat Nacional del Misteri d'Elx.

José Manuel González Fernández de Sevilla, Doctor i professor titular de filologia anglesa de la Universitat d'Alacant.

Gaspar Jaén i Urban, Doctor i escriptor.

Pamela M. King, professora del Queen Mary and Westfield College de la Universitat de Londres.

Antoni Mas Miralles, professor del Servei Tècnic de Normalització Lingüística de la Universitat d'Alacant.

Francesc Massip, Doctor i professor de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Vicente Molina-Foix, escriptor.

Rafael Navarro Mallebrera, Doctor i arxiver-bibliotecari de l'Arxiu i Biblioteca Municipal d'Elx.

Rafael Ramos Fernández, Doctor i director del Museu Arqueològic Municipal d'Elx.

Manuel Rodríguez Macià, Doctor.

Biel Sansano, professor de literatura de la Universitat d'Alacant.

Pascual Segarra, mestre impressor.

IL.LUSTRACIONS DE LA PORTADA I INTERIOR: Albert Agulló

DIBUIX DE LA MAREDEDÉU: Roland de Mois (s. XVI), cedida pel Museu Sant Pius V, de València.

Festa d'Elx

Segona època, any XLIX, núm. 43, 1991.

Director: Biel Sansano

Consell de redacció: Anna M. Alvarez, Joan Castaño, Gaspar Jaén, Rafael Navarro, Miguel Ors i Joaquim Serrano.

Maquetació: G. Jaén

Assessorament lingüístic: Josep Raimon Sastre

Col.laboracions i correspondència:

Revista *Festa d'Elx*

Ajuntament d'Elx

Plaça de Baix, 1, 03201 Elx (el Baix Vinalopó)

Edita: Departament de Publicacions de l'Excm. Ajuntament d'Elx

Imprimeix: Segarra Sánchez, S. A., c/ O. Winibal, 39. Elx.

Depòsit Legal: A-708-1991 ISBN: 84-606-0337-7

TAULA

Presentació

La ciutat de la Festa

Crida oficial de les Festes d'Elx 1990,

per Maria Aurèlia Capmany,

p. 15

Informe sobre los recientes descubrimientos medievales de Elche

per Rafael Ramos

p. 19

La llengua catalana en l'administració eclesiàstica d'Elx,

per Antoni Mas Miralles

p. 27

Papeles infames,

per Rafael Navarro Mallebrera,

p. 37

El plànol geomètric d'Elx de 1849,

per Gaspar Jaén i Urban,

p. 123

Tetralogia Il·licitana. Quatre poemes inèdits del poeta Francesc Almela i Vives.

Presentació i notes,

per Biel Sansano,

p. 135

La Festa

La ciutat medieval i la Festa,

per Manuel Rodríguez Macià,

p. 153

EL PLÀNOL GEOMÈTRIC D'ELX DEL 1849 *

GASPAR JAÉN I URBAN

El plànol de la ciutat en projecció ortogonal fou l'instrument bàsic per a definir el conjunt de la ciutat vuit-centista. Les tècniques de representació gràfica s'havien desenvolupat durant el set-cents, però durant el vuit-cents el dibuix tècnic, geomètric per als acadèmics, fou la forma primordial de treball, tant d'arquitectes com d'enginyers. El dibuix, en tant que instrument al servei d'un gran ventall de ciències i tècniques, astronomia, botànica o construcció naval, era aleshores el medi bàsic, per no dir l'únic, per a definir la realitat projectual (1).

Com assenyala Torres per a Barcelona, era evident la relació entre l'elaboració del plànol de la ciutat i l'operació de renovació urbana. La cartografia i l'objectivitat que comportava eren fonamentals per a transformar l'espai medieval, dominat per poders públics molt diferenciats, en un espai homogeni modern, on poguera actuar el nou poder polític municipal (2).

Així mateix a l'Estat espanyol de meitat del vuit-cents, el règim de policia urbana no era prou per a poder controlar certs aspectes

del desenvolupament urbà, com ara l'ordenació general del mercat immobiliari o la previsió d'obres d'infraestructura (subministrament d'aigua potable, ferrocarrils, etc.) Així, els anys 1846 i 1848 es manà que s'alçaren plànols geomètrics de les poblacions amb l'estat actual i les noves alineacions a escala 1:1.250. Cal assenyalar, però, que a diferència dels plànols de ciutats aixecats anteriorment, la finalitat dels quals era científica o militar, a partir d'aleshores els plànols es feien amb fins específicament urbanístics, çò era com a medi per a controlar l'espai urbà i projectar les expansions futures. Com han assenyalat Piñón i Alonso de Armiño, amb la planimetria s'incorporava a la projectació de la ciutat un instrument bàsic i la generalització del seu ús permeté abordar la resistemització i rectificació de les alineacions dels carrers, la qual tasca centrà l'acció urbanística a les ciutats espanyoles de meitat del vuit-cents (3).

Aquest tipus de document era l'element tècnic necessari perquè el protagonisme de la construcció de la ciutat passara a mans dels particulars els quals, sota la supervisió aten-

(*) Aquest article forma part de la tesi doctoral de l'autor: *Formació de la Moderna ciutat d'Elx: 1740-1962, del Pont i Raval de Santa Teresa al Pla General d'Ordenació Urbana*. Escola tècnica superior d'arquitectura. Universitat Politècnica de València. 1990.

(1) Juan Calduch, *El ciclo de la Academia en Alacant,*

1988, vol. 1, pàg. 121.

(2) Manuel Torres et al. *Inicis de la Urbanística Municipal de Barcelona*, 1985, pàg. 48.

(3) Luís Alonso de Armiño i Juan Piñón, «Le città e l'urbanistica in Spagna durante l'ottocento», 1989, *Storia Urbana*, núm. 46, pàg. 40.

ta, però passiva, dels poders públics, s'erigien en els autèntics artífexs de la ciutat nova, tant pel que feia a l'arquitectura residencial com als edificis d'ús públic, els quals esdevenien els símbols urbans de la burgesia ciutadana en una ciutat que era ja l'escenari on actuaven les noves capes burgeses que havien anat adquirint el poder al llarg del set-cents, comerciants i terratinents els quals s'apropriaren de la ciutat i traslladaren a la seua concepció urbana un suport racional que servira de base neutra i passiva al lliure joc de la iniciativa privada, actor principal del procés edilici: planificació i traçat per un costat i edificació per l'altre. Així, a meitat del vuit-cents es superà la contradicció il·lustrada entre l'intent de crear una ciutat concebuda com arquitectura, però executada per dos protagonistes diferents en dues fases successives: el Municipi definia el traçat i les ordenances i els propietaris privats edificaven. S'abandonà l'intent de controlar els edificis i l'activitat pública se centrà exclusivament en el traçat, en el control de l'espai públic que esdevingué la finalitat última del planejament, del projecte de ciutat. Es consagrà, així, la visió urbanística preconitzada pels enginyers, per als quals només comptaven aquells aspectes que competien a la iniciativa pública (4).

Aquesta necessitat de comptar amb alçaments planimètrics era ja quelcom completament sentit arreu l'Estat. Així, el 1855 la necessitat prèvia de disposar d'un plànol detallat per a poder transformar la ciutat era expressada ja a llocs com ara València, on l'arquitecte Antonino Sancho escrigué un text on s'indicaven també les seues condicions tècniques i els elements els quals calia representar-hi: «El conocimiento exacto de una población de entidad sólo puede obtenerse por la for-

mación de planos topográficos que arrojen la configuración del terreno en general y del que ocupan las calles, plazas y manzanas, marcando las desigualdades que presente todo el encerrado dentro del perímetro o contorno, la situación de todos los edificios públicos y particulares, los vacíos de los patios, jardines y corrales pertenecientes a ellos, las dimensiones ajustadas de todas las calles en sus longitudes, anchuras y onduosidades: la dirección de todos los acueductos, cloacas y alcantarillas públicas y particulares, los sumideros y sus dimensiones, y en fin cuantos detalles claros y minuciosos conduzcan a poder formar una cabal idea del todo y de cada una de sus partes. Estos planos deben hallarse levantados en la mayor escala posible y abrazar los arrabales y las cercanías, debiendo servirles de complemento una colección de perfiles que tracen las inclinaciones de las calles, las de las cañerías y demás desagües, la profundidad a que van unas de otras, y las formas y dimensiones de los conductos, con noticia de su estado y de la clase de materiales con que se hallan contruidos» (5).

Fet i fet, moltes ciutats valencianes comptaven ja amb plànol i ordenances des de començament de segle, com ara Alacant, on ja el 1815 l'arquitecte Jover dibuixà un plànol de la ciutat, aprovat per l'Acadèmia aquell mateix any, al qual, així com a les ordenances de policia urbana aprovades també aquell any, s'havien d'ajustar totes les obres que es feren a la ciutat. El 1838 s'encarregà un altre plànol general d'Alacant a l'arquitecte Fornés i Gurrea (6). També a Elx s'hi havien fet esquemes descriptius, com ara un *Croquis de Elche*, signat per Manuel Rosales i datat el 11-08-1812, els quals, però, no tenien cap valor instrumental (7). La major part dels primers plà-

(4) Juan Calduch, *El ciclo de la Academia en Alacant*, 1988, vol. 1, pàgs. 178, 181 i 260-261.

(5) Citat a Juan Luis Piñón, *Los orígenes de la Valencia moderna*, 1988, pàg. 33.

(6) Juan Calduch, *El ciclo de la Academia en Alacant*, 1988, vol. 2, pàgs. 2-201 i 202.

(7) Manuel Rosales, *Croquis de Elche*, 1812, sig. 355, Arxiu del Servei geogràfic de l'exèrcit, Madrid.

nols de les ciutats espanyoles s'originaren amb la Reial Orde del 25-07-1846, la qual obligava els Ajuntaments a fer el plànol geomètric de la població en el terme d'un any. Aquesta Orde permetia als poders locals disposar d'un instrument tècnic per a conèixer la forma global present i futura de la ciutat: suposava tenir un document el qual era ja una representació geomètrica operativa de la ciutat, amb la finalitat, segons la mateixa orde, de «evitar los conflictos que suelen ocurrir con motivo de la construcción de edificios de nueva planta y reedificación de los antiguos» (8).

Com assenyala Bassols, en el contingut que el Govern preveia per als plànols geomètrics hi havia present de forma incipient els aspectes més característics de la planificació urbanística: representació informativa d'una realitat i adopció de previsions sobre la seua transformació durant un temps determinat, així com també el procediment modern de formació dels documents urbanístics, amb una aprovació inicial, una exposició al públic i una aprovació definitiva pel Ministeri de la Governació. Tanmateix l'orde degué ser poc eficaç, puix que el 20-02-1848, una altra Reial Orde amplià en un any el terme previst inicialment per a fer el plànol, tot fent-lo obligatori només, davant les queixes dels municipis sense recursos, per a capitals de província «y poblaciones de crecido vecindario que, a las circunstancias de su riqueza y extensión reúnan elementos para su progresivo desarrollo (...) y cuentan en su término o en los inmediatos, arquitectos con título o ingenieros que puedan levantar dicho plano» (9).

A Alacant, l'arquitecte municipal Emilio Jover redactà el plànol geomètric el 20-6-1849, l'Ajuntament l'aprovà el 05-08-1852, el remeté al Govern Civil i fou aprovat, amb

les rectificacions proposades per la Junta Consultiva de Policía Urbana, per Reial Orde del 20-09-1853. A la vegada es feren unes ordenances de policia urbana. El 1856, l'arquitecte municipal Francesc Morell i Gómez, deixeble de Fornés i Gurreea, feu un altre plànol geomètric (10).

A Elx, aquest plànol geomètric s'arribà a alçar per un mestre d'obres, però no tenim notícies que fora aprovat. Contenia tant l'estat actual com la previsió de les noves alineacions, tot originant un document de gran qualitat tècnica. Però, tanmateix, no es va aplicar mai en tot el segle i la seua existència fou prudentment ocultada els anys següents, quan se'n plantejà fer-ne un altre, així com també en el debat urbà que s'inicià ja a final del vuit-cents.

La burgesia il·licitana no tenia necessitat d'un document públic tan compromés com aquest, controvertit i difícil, per a la construcció de la seua ciutat.

La Reial Orde per a fer el plànol geomètric de la població fou comunicada per un ofici del Cap polític de la província i, tot seguit, en Capítol del 17-09-1846, l'Ajuntament la va veure i acordà que es fera l'alçament del plànol d'Elx per tal de complimentar-la. Segons l'acta de la sessió, hom transcriví l'orde i, així, s'acordà formar «el plano geométrico de la población, sus arrabales y paseos, tránsndolos según su estado actual en escala de uno por 1.250 y que en (el) mismo plano se marquen con líneas convencionales las alteraciones que hayan de hacerse para la alineación futura de cada calle, durante el cual se admitirán las reclamaciones y observaciones que se hagan, las cuales sean oídas y resueltas por el Ayuntamiento, quien fijará sobre el plano con líneas de distinto color las alteraciones que acordase, remitiéndolo al Gobierno Político con el expediente de su referen-

(8) Citat a Martín Bassols, *Génesis i evolució del Derecho Urbanístico español*, 1973, pàgs. 101-102.

(9) Citat a Ibídem, pàgs. 103-104. Juan Calduch, *El ciclo*

de la Academia en Alacant, 1988, vol. 1, pàg. 267.

(10) Ibídem, vol. 1, pàg. 287, vol. 2, pàgs. 423 i 469.

cia, para que con su informe se eleve a la aprobación del Excmo. Sor. Ministro de la Gobernación de la Península». El Capítol considerarà que, com que no hi havia cap arquitecte que treballara a Elx, fora nomenat per a fer el plànol el mestre d'obres titular de la vila, Josep Gonzàlez, amb qui s'havia d'ajustar el preu (11).

Per a l'any següent, el cap polític de la província aprovà la inclusió en el pressupost municipal de 5.000 reals per a «pagar los gastos del plano geométrico de la población» (12). La contractació del plànol fou ràpida i el seu cost, barat, puix que a l'acta del 28-6-1847 es consignà que s'havien estalviat 3.000 reals, ja que el plànol geomètric d'Elx s'havia contractat per 2.000 reals, en lloc dels 5.000 que hi havia pressupostats (13). Malgrat aquesta notícia, el plànol que finalment es feu no està datat fins dos anys després, el 05-10-1849. Es troba actualment en el despatx de l'alcalde d'Elx (14). Com han remarcat els estudiosos, es tracta del primer plànol modern i exacte d'Elx, un document de gran importància, tant per la seua qualitat gràfica com per l'abundant informació que aporta de la ciutat de meitat del vuit-cents. En el plànol, encara que desdibuixades, hi ha marcades també unes noves alineacions amb línies de punts vermells, les quals, en intentar endreçar els carrers antics, arribaven a agafar trossos d'algunes de les cases existents, o fer que d'altres se n'isqueren en mig del carrer, fins dos o tres metres. Fet i fet, tenia totes les característiques d'un plànol de reforma interior d'execució immediata per a l'aprovació del qual, com hem dit, l'Ajuntament arbitrà fins i tot el procediment previst d'exposició al públic durant un mes, encara vigent avui en dia, com és sabut, a la llei del Sòl de

terra.

Per a Gozávez, aquest plànol de González, donà origen a nombrosos projectes de reforma d'alineació de carrers, projectes els quals no es van executar, segons ell, pel fet que la construcció a Elx havia quedat pràcticament paralitzada (15). Tanmateix, açò no és del tot exacte, puix que els plànols d'alineacions a Elx són més tardans i del tot independents del plànol geomètric de González. A més, com hem dit, no se'n feu cap ús ni referència d'aquest plànol en tota la segona meitat del vuit-cents a Elx, ignorant-se'l de forma sistemàtica, malgrat els nombrosos treballs que el mestre de la vila havia fet, puix que, a més del plànol final, hi ha també un esborrany, el qual, encara que en molt mal estat i fet a trossos, es conserva a l'Arxiu històric Municipal (16).

El model plantejat per González per a la reforma d'Elx, en no tractar l'ampliació de la trama urbana, es basava en la reutilització de l'espai urbà existent mitjançant l'eixamplament i l'endrecament dels carrers i les línies de façana, especialment a la zona de migdia i llevant de la vila, ocupada preferentment per la burgesia vuit-centista. En cap moment, però, plantejà el tema dels nous accessos a la població, ni l'obertura de noves vies a través dels teixits existents, ni la creació de perspectives, ni noves imatges urbanes que no s'hi contingueren en la reformulació de la malla viària preexistent. Amb tot, curiosament, aquest model de transformació urbana basada en l'eixamplament dels carrers arreu la ciutat i l'augment de les altures edificables feu fortuna un segle després, durant el terç central del nou-cents.

La manca d'efectivitat dels plànols geomètrics degué ser generalitzada arreu l'Estat per

(11) *Libro de Cabildos*, acta del 17-09-1846, AHME. Vicente Gozávez, *La ciudad de Elche*, 1976, pàg. 93.

(12) *Libro de Cabildos*, acta del 07-01-1847, AHME.

(13) *Ibidem*, acta del 28-6-1847, AHME.

(14) Joseph González, *Plano geométrico de la villa de Elche, con las citas de los edificios y calles más principales*,

05-10-1849, emmarcat, despatx de S. S.^a l'alcalde d'Elx.

(15) Vicente Gozávez, *La ciudad de Elche*, 1976, pàg. 92.

(16) Joseph González, *Esborrany del plànol geomètric d'Elx*, 1849, planero, s/sig, AHME.

dificultats financeres, tècniques i administratives. Alguns autors, però, han subratllat que en moltes ocasions les dificultats per a fer o aplicar els plànols geomètrics i acomplir l'orde del 1846 més que tècniques i econòmiques eren de voluntat política (17). No de bades amb reglamentacions i ordres centralitzades com aquesta, el Govern mediatitzava la voluntat municipal.

Açò fou força evident a Elx, puix que, encara que no s'incomplí la normativa i es dibuixà el plànol, aquest fou un acte inútil, en no utilitzar-se els seus resultats en cap moment.

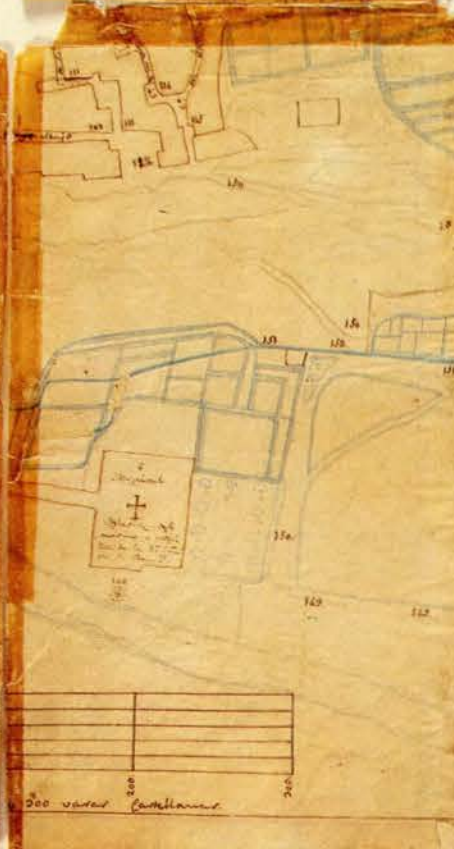
Amb tot, els plànols geomètrics foren un pas intermedi entre la concepció urbana acadèmica i la doctrina urbanística clàssica de la segona mitad del vuit-cents, l'antecedent més remot del qual era la legislació napoleònica sobre plànols d'alineacions. Caldach observava el fet que amb l'orde del 1846 hom pretenia normalitzar i fixar la pràctica urbanística vigent a l'Estat Espanyol des del final de la guerra del Francès. Amb la doble finalitat que tenien aquests plànols, replegar l'estat real de la població i grafiar les alteracions del traçat

i les ampliacions del radi urbà previstes, es consagrava la necessitat de tenir una visió global de les ciutats real i projectada i de la relació entre ambdues. Així mateix, amb els plànols geomètrics, alçats pels Ajuntaments, la ciutat seguia sent competència del poder municipal. Però les autoritats militars reaccionaren i esgrimiren les seues prerrogatives tot dictant normes per a acotar l'abast real dels plànols geomètrics de poblacions fortificades i places de guerra. Així, es prohibia grafiar cap tipus de fortificació, la qual cosa era cometut dels enginyers militars i no era convenient per raons defensives. Tampoc no es podia dibuixar cap construcció existent ni projectada sobre el terreny ocupat per les muralles i una franja de 1.500 vares tot al seu voltant. En el millor dels casos, l'eficàcia dels plànols geomètrics quedà reduïda a un reajustament interior de la ciutat, sense possibilitat de controlar l'ampliació de la trama. Segons Caldach, allò que podia haver estat el precedent acadèmic dels eixamples dels enginyers civils quedà reduït a una mera constatació de l'estat real de la ciutat i, com a molt, a una proposta de reforma interior (18).

(17) Martín Bassols, *Génesis y evolución del Derecho Urbanístico español*, 1973, pàg. 133. Mercè Tatjes, «La contribución territorial urbana», 1989, pàg. 149.

(18) Juan Caldach, *El ciclo de la Academia en Alacant*, 1988, vol. 1, pàgs. 266-268.

JOSEPH GONZÀLEZ, ESBORRANY DEL PLÀNOL
GEOMÈTRIC D'ELX, 1849, PLANERO, S/SIG, AHME.

[illegible]

JOSEPH GONZÀLEZ, *PLANO GEOMÉTRICO DE LA
VILLA DE ELCHE, CON LAS CITAS DE LOS
EDIFICIOS Y CALLES MÁS PRINCIPALES.*

En las ciuades de los Edificios, y Villas mas principales.

63. *Canave de Laguna. Mar 7. y. Laguna de San
- Juan, Colombia. con 2.000 y mas. A. Ho-
- lio A. Laguna, que el punto B. Avda. y punto C.
- (que sigue, continuando con C. B. y punto D.
- B. y punto C. y punto D. B. Laguna de San
- Juan. A. B. y punto C.*
64. *Canave de San Juan, con 2.000 y mas. A.*
65. *Canave de San Juan, con 2.000 y mas. A. B. y punto C.
- B. y punto C. y punto D. B. Laguna de San
- Juan.*
66. *Canave de San Juan, con 2.000 y mas. A.*

